

Γεώργιος Ί. Χατζηθεοδώρου

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

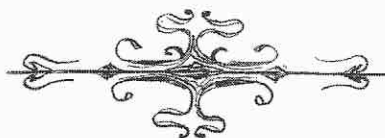

Κάλυμνος 2021

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ
ΑΡΧΩΝ ΜΑΪΣΤΩΡ Μ.Χ.Ε.
ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΚΑΛΥΜΝΟΣ 2021

Τίτλος βιβλίου:

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

**ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ**

© Χατζηθεοδώρου Γεώργιος

Άγ. Νεκτάριος, 85 200

Κάλυμνος

Τηλ.: 22430 28121

6937 401271

Χορηγός έκδοσης: Σπυρίδων Χρ. Παπασούλης

ISMN: 979-0-9016157-3-1

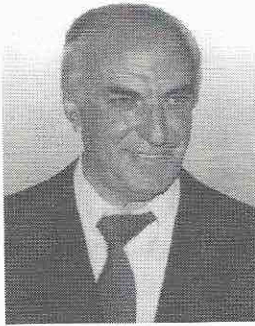
Εκδοτική Παραγωγή **ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ Α.Β.Ε.Ε.**

Αρδηττού 12-16, 116 36 Αθήνα

Τηλ.: 210.921.7513, 210.921.4820 • Fax: 210.923.7033

www.eptalofos.gr • e-mail: info@eptalofos.gr

Γεννήθηκε στην Αθήνα 28-10-1940.

Ψάλλει από 16 ετών μέχρι σήμερα (Αθήνα, Χανιά, Πάτμο, Κάλυμνο).

Σπούδασε στα Ωδεία: Αθηνών, Πειραιϊκού Συνδέσμου, Ελληνικόν Αθηνών και Ρωμανός ο Μελωδός και έλαβε: Πτυχίο Ιεροψάλτου, Δίπλωμα Μουσικοδιδασκάλου, Αρμονίας, Αντίστιξης και Φούγκας.

Υπηρέτησε ως καθηγητής μουσικής στην Μέση Εκπαίδευση και στις Εκκλησιαστικές Σχολές Πάτμου και Κρήτης. Στην Ανωτέρα Ιερατική Σχολή τη νυν Ανωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθηνών, στην Ανωτάτη Σχολή Οικιακής Οικονομίας Χανίων και σε Γυμνάσια Β/θμιας Εκπαίδευσης (τα πέντε τελευταία χρόνια ως διευθυντής Γυμνασιάρχης του Νικηφορείου Γυμνασίου από όπου και συνταξιοδοτήθηκε, μετά από ευδόκιμη υπηρεσία 36 ετών, το 2002).

Δίδαξε στα Ωδεία: «Βενιζέλειον» Χανίων, «Ελληνικόν» Αθηνών, Ωδείο «Ρωμανός ο Μελωδός» Πειραιώς (1991-2008), και στις Σχολές που ίδρυσε ο ίδιος.

Ίδρυσε και διηύθυνε Σχολές Βυζαντινής Μουσικής στην Πάτμο, τα Χανιά και Κάλυμνο (οι δύο τελευταίες λειτουργούν επίσημα μέχρι σήμερα). Ίδρυσε το Σύνδεσμο ιεροψαλτών Χανίων, το Μουσικό Εργαστήρι της Ιεράς Μητροπόλεως Καλύμνου και τη μικτή πολυφωνική Χορωδία του Δήμου Καλυμνίων.

Διετέλεσε πρόεδρος του Βουβαλείου Νοσοκομείου Καλύμνου, καθώς και μέλος διαφόρων επιστημονικών και πολιτιστικών Συλλόγων, Νομαρχιακών, Επαρχιακών και Δημοτικών Επιτροπών.

Συνέγραψε πολλά βιβλία μουσικού και λαογραφικού περιεχομένου και συνέθεσε πολυφωνικά μουσικά έργα (Ορατόρια, Καντάτες) χορωδιακά τραγούδια, και προσαρμογές-εναρμονίσεις για χορωδία δημοτικών και λαϊκών τραγουδιών. Πραγματοποίησε πολλές χορωδιακές εμφανίσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό, δημοσιεύσεις ποικίλου περιεχομένου και εισηγήσεις σε διάφορα μουσικολογικά και ιστορικο - λαογραφικά Συνέδρια.

Μαθητές του διαπρέπουν σε διάφορα μέρη της Ελλάδας και του εξωτερικού ως καθηγητές μουσικής και πρωτοψάλτες.

Έχει τιμηθεί από το Οικουμενικό Πατριαρχείο με το οφφίκιο του Άρχοντος Μαΐστορος της Μ.Χ.Ε, από την Αρχιεπισκοπή και το Πανεπιστήμιο Αθηνών με τιμητικό δίπλωμα και πλακέτα. Έχει βραβευθεί από την Ακαδημία Αθηνών για το βιβλίο του *Τραγούδια και σκοποί στην Κάλυμνο*, και με το Πανδωδεκανησιακό βραβείο «Δημοσθένη Χαβιαρά» για το βιβλίο του *Τραγούδια και σκοποί στην Κω*. Επίσης έχει τιμηθεί από τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δωδεκανήσου για την προσφορά του στα Γράμματα και τον Πολιτισμό της Δωδεκανήσου, το Δήμο Καλυμνίων, για την επί τριάντα πέντε έτη, ακρήματη προσφορά του στα πολιτιστικά δρώμενα του νησιού, καθώς και από πολλούς άλλους επίσημους Φορείς και Μητροπόλεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
Εισαγωγικό σημείωμα	9
Πρόλογος	11
ΜΕΡΟΣ Α' . ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ	15
1. Η ιστορική -πνευματική - παιδαγωγική - και καλλιτεχνική αξία της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής	17
2. Σκέψεις με αφορμή τη διαρρύθμιση της βυζαντινής μουσικής το 1814	31
3. Η διάκριση μεταξύ της εκκλησιαστικής και της δημοτικής μουσικής	49
4. Η πράξη και η έκφραση της ψαλμωδίας μας	59
5. Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ ο «χαλκέντερος»	71
6. Το σύντομο ειρμολογικό, μέλος στην έντυπη και την προφορική ψαλτική παράδοση	91
7. Πρώτη προσέγγιση στη Βιβλιοθήκη του Κωνσταντίνου Ψάχου και τα εξ' αυτής προκύψαντα αρχικά οφέλη	109
8. Τα Δοξαστάρια -Το Δοξαστάριο του Κωνσταντίνου	133
9. Η Κρητική μουσική σχολή και οι Κρήτες ψάλτες	143
10. Αντώνιος Επισκοπόπουλος ο Πρωτοψάλτης Κυδωνίας	151
11. Επιστολιμαία απάντηση. Κάλυμνος 25-4-2012	155
12. Η συμπόρευση και η σχέση του ποιητικού λόγου και της μουσικής στη λειτουργική πράξη της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας	167
13. Χειρόγραφα μουσικά και άλλα, αποκείμενα στο Μουσείο Καλύμνου	187
14. Αναλυτική καταγραφή των μουσικών χειρογράφων των Αποκειμένων στο Μουσείο Καλύμνου	197
15. Η Δοξολογία σε ήχο πλ. α' του Γερμανού Αρχιερέως και η εξήγηση - καλλωπισμός της από τον Ιωάννη α' ψάλτη Κρήτης	229

16. Η μετροφωνική ερμηνεία του Αναστασιματαρίου Πέτρου του Πελοποννησίου και ο αργουσύντομος στιχηραρικός δρόμος	247
17. Παλιοί Δωδεκανήσιοι εκκλησιαστικοί μουσικοί (ψάλτες - μελοποιοί - θεωρητικοί)	271
18. Τον της Αθανασίας επώνυμον	293
19. Οι έντυπες εκδόσεις της βυζαντινής μουσικής και οι διαφοροποιήσεις τους κατά τον 19 ^ο αιώνα	307
20. Το Αναστασιματάριο Πέτρου λαμπαδαρίου και οι επανεκδόσεις του από τον Ιωάννη πρωτοψάλτη κ.ά. (προδρομική μελέτη)	331

ΜΕΡΟΣ Β'. ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

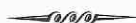
349

21. Η παραδοσιακή μουσική Θράκης - Ανατολικού Αιγαίου - Κύπρου, ως έκφραση ενότητας του χώρου	351
22. Ριζίτικα τραγούδια της Κρήτης και βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική	397
23. Ριζίτικο, δωδεκανησιακό, θρακικό τραγούδι - βυζαντινό, εκκλησιαστικό μέλος (συγγένεια - συνάφεια)	413
24. Το καλύμνικο τραγούδι	433
25. Η μουσική παράδοση Κω και Καλύμνου και η μεταξύ τους σχέση	457
26. Τραγούδια και σκοποί στην Κω	473
27. Η μουσική παράδοση της Δωδεκανήσου και οι μουσικές καταγραφές των τραγουδιών της	509
28. Τα τραγούδια και οι σκοποί της Καρπάθου, μέσα από την καταγραφή του Samuel Baunt - Bony, η σχέση τους με των άλλων νησιών, και η αναγκαιότητα της νέας καταγραφής τους	521
29. Οι μουσικές καταγραφές των τραγουδιών του Βορείου συγκροτήματος νησιωτικού της Δωδεκανήσου από τον Samuel Baunt- Bony και οι σύγχρονες καταγραφές τους	531
30. Λόγος παρεμβατικός στην εισήγηση του Αντρέα Ζεάκη - Γλυνιά	539
Αυτοτελώς εκδοθέντα έργα του ιδίου	549

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ιδού και νυν καινόν έργον· καινόν αλλά και παλαιόν συγχρόνως· καινός ερασιμόσ παλαιών αδαμάντων· οίνος παλαιός εντός καινού κρουστάλλου· αρχαία ζύμη εντός νεαρού φυράματος. Έργον καινόν, προϊόν συσσωρευμένης εμπειρίας, ανθρώπου ου του τυχόντος περί την Ελληνικήν Μουσικήν, Εκκλησιαστικήν και Δημοτικήν Μελετήματα, τα οποία ο Μαΐστωρ και Διδάσκαλος, όχι λιγότερο δε Ερευνητής και Επιστήμων Μουσικολόγος, κυρ - Γεώργιος Χατζηθεοδώρου, τα ανέθαιψε από τους φακέλους των έργων του, όπου καρτερικά ανέμενον να δουν το φως της δημοσιότητας. Ως Άγγελος σαλπίσας, περισυνέλεξε εν ριπή οφθαλμού τα ζώντα, τα περιλειπόμενα· ως έμπειρος Μαΐστωρ ετακτοποίησε έκαστον κατά τα πρωτεία του και την εσχατιάν του και ως Γέρον των πνευματικών του καρπών τα έθεσε υπό την ίδια αυτού υπακοή, ώστε συντονισμένα και εναρμόνια να αφήσουν λαμπράν την λαλιά των και ασματομελίρρυτον το μελος των στο πεδίο της μουσικολογικής επιστήμης και ιδίως εις το Σώμα της Εκκλησίας, όπου καθείς οικοδομεί με ό,τι καλόν εν Χριστώ διαθέτει.

Πολλές φορές, σε μικρές ή περιστασιακές ευκαιρίες, όπως είναι οι εκδηλώσεις, όπου πρωτανακοινώθηκαν τα έργα της παρούσης εκδόσεως, διατυπώνονται ιδέες και απόψεις μοναδικές, υψηλές, ρηξικέλευθες· τότε, ακούγοντας, μια θλίψη ξεχειλίζει βίαια από την ψυχή σου και με πόνο αναρωτιέσαι, «μα, γιατί να μην είναι όλοι εδώ αυτή τη στιγμή να ακούσουν αυτά που λέγονται». Και αποκρίνεσαι, βέβαια, ο ίδιος· ότι ο Κύριος, όταν Εκείνος κρίνει, πορώνει καρδιάς και τυφλώνει οφθαλμούς, ώστε, και όταν ακόμη ακούουν και βλέπουν, να μην δύνανται ή να μην θέλουν να κατανοήσουν...

Ίσαμε τριάντα καλοκρυμμένα διαμάντια, αποφάσισε ο κυρ - Χατζηθεοδώρου να τους δώσει μια δεύτερη ευκαιρία· να δημοσιευτούν σ' ένα Τόμο. Θά 'ταν μέγα κρίμα αν δεν τ' αποφάσιζε... Το περιεργό είναι που επέλεξε την ουδενία μου να προλογίσω το έργο. Η μάνα έχει τέτοια χαρά όταν γεννήσει, που ξεχνά όλες τις ωδίνες που υπέστη προ μερικών στιγ-

μών, και μετά γνωρίζει το σπλάγχνο της και το ξεχωρίζει από χιλιάδες. Τί να σχολιάσω, λοιπόν, εγώ για τα «παιδιά» του Διδασκάλου; Ματαιότητα και ματαιοπονία. Αλλά, επειδή πολλές φορές ο καρπός της υπακοής, όταν είναι κι αγόγγυστη, μπορεί κάτι καλό να βγάλει, λέγω το, «ιδού ο δούλος Κυρίου· γένοιτό μοι κατά το ρήμα Του.»

Υπεραπλουστεύοντας κανείς, θα μπορούσε να πει ότι το υλικό που δημοσιεύεται στο ανά χείρας βιβλίο, χωρίζεται σε δυο Ενότητες· έτσι, άλλωστε, είναι διαρθρωμένη η Έκδοση. Στο πρώτο μέρος σταχυολογήθηκαν οι Μελέτες που αφορούν την Εκκλησιαστική Μουσική, ενώ στο δεύτερο συγκεντρώθηκαν εξαιρετικές εργασίες για την Δημοτική μουσική, κυρίως των Δωδεκανήσων και ειδικότερα της Κω, της Καρπάθου, της Καλύμνου κ.ά., στην πραγματικότητα δε για ολόκληρο το τόξο της μουσικής παράδοσης από τη Θράκη και τη Μικρά Ασία ως την Κύπρο κι απ' εκεί ως την Κρήτη, με τα ριζίτικα τραγούδια της.

Θα μείνω πρώτα σε τούτες εδώ τις μελέτες οι οποίες είναι εντυπωσιακές. Πρόκειται για πολυσέλιδες, πρωτότυπες, διεισδυτικές εργασίες, που διασώζουν έναν τεράστιο αριθμό πληροφοριών, τον οποίο αμφιβάλλω αν μπορεί κανείς να τις βρει αλλού συγκεντρωμένες. Σε πολλές περιπτώσεις, ο όγκος της παρατιθέμενης πληροφορίας, σε ονόματα, σκοπούς, τραγούδια, μουσικούς, τραγουδιστές, οργανοπαίχτες, συγγραφείς, εκδότες είναι τόσοσος, που ιλιγγιά κανείς μπροστά του, μάλιστα εκπλήσσεται για τον τρόπο που το υλικό αυτό συγκεντρώθηκε και κατατίθεται προς τιμήν όσων είναι ακόμη εν ζωή, και εις μνημόσυνον αιώνιον εκείνων που ήδη παρέδωσαν τις ευλογημένες σκυτάλες τους στις επόμενες γενεές και έγειραν κατάδεξια να απολαύσουν τον ύπνο τής αιωνίου αναπαύσεώς τους, μέχρι την Μεγάλη Στιγμή της ανακλήσεως των πάντων. Κι όταν αναλογίζεται κανείς τον τόσο όγκο πληροφορίας που διασώζεται στο βιβλίο αυτό ως προς την Δημοτική μουσική αντιλαμβάνεται ότι χρειάζονται χέρια - χέρια - χέρια - πολλά χέρια, να αντλήσουν στοιχεία και έμπνευση από τον κυρ - Χατζηθεοδώρου και να εργαστούν πάνω στο κάθε όνομα, στην ιστορία του, στην προσφορά του, στην κατάθεση ψυχής που καθένας από δαύτους προσέφερε για χάρη της στενής ή της ευρύτερης πατρίδας του, προκειμένου να πάει το πράγμα παρακάτω και παραπέρα...

Τα μουσικά παραδείγματα, πάλι, οι παρτιτούρες (βυζαντινές ή ευρωπαϊκές), οι φωτογραφίες και τα άλλα συναφή, που προσφέρονται στην παρούσα έκδοση, είναι εξίσου σπουδαία προσφορά του Αρχοντος Μαϊστορος στο αναγνωστικό του κοινό· ένα κοινό που πολύ καλά γνωρίζει, πως ό,τι έχει την υπογραφή αυτού αποτελεί εγγύηση πρωτοτυπίας, πάντοτε, όμως, εντός της ζώσας και αυθεντικής παράδοσης.

Έρχομαι τώρα, πρωθυστερώς, στο πρώτο μέρος της εκδόσεως. Εδώ θα βρει κανείς πολύ σπουδαίες μελέτες για τα γενικά χαρακτηριστικά της Βυζαντινής Μουσικής και του ιεροψαλτικού ύφους, για τους παράγοντες που τα διεμόρφωσαν ή τα μετέτρεψαν στο πέρασμα των εποχών (π.χ. η χρήση μικροφωνικών εγκαταστάσεων στους Ναούς). Εύστοχες και πρωτότυπες είναι και οι εμβραθύνσεις του συγγραφέως για το έργο των Τριών Διδασκάλων της Νέας Μεθόδου, ιδιαίτερος του θεωρητικού εκπροσώπου αυτών του Χρυσάνθου εκ Μαδύτων, αλλά και του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, για τον οποίο υπάρχει πλήρης ειδική μελέτη. Ευσύνοπτες, αλλά ιδιαίτερος περιεκτικές είναι και οι Μελέτες για τα Είδη και Γένη Μελοποιίας της Ψαλτικής Τέχνης και τα σχετικά μουσικά χειρόγραφα και βιβλία (Αναστασιματάριο, Ειρημολόγιο, Δοξαστάριο). Επιπλέον, τα μουσικά χειρόγραφα του Μουσείου Καλύμνου καταλογογραφούνται με επιστημοσύνη σε δύο μελέτες του κυρ - Χατζηθεοδώρου, ενώ δε λείπουν και οι εμβριθείς και με απόλυτη επιστημονική ευθυκρισία βιβλιοκρισίες του Διδασκάλου.

Βεβαίως, ο Γεώργιος Χατζηθεοδώρου, ως γνωστόν, έχει από πολύ νωρίς διεισδύσει σε βάθος στην βιβλιοθήκη και το έργο του αιμνήστου βυζαντινομουσικολόγου Κων/νου Αλ. Ψάχου, και μας έχει παραδώσει μνημειώδη σχετικά έργα, πάντοτε, όμως, έχει πρωτότυπα και χρήσιμα πράγματα να ανασύρει από τα συγγραφικά του ερμάρια επ' αυτού, όπως η ιστορική εργασία του για την *Πρώτη Προσέγγιση στη Βιβλιοθήκη Ψάχου*. Και φυσικά, σχετικά με το εξαιρετικά μεγάλο και πολύτιμο έργο του συγγραφέως, αυτό της καταγραφής της έντυπης και εκδεδομένης βιβλιογραφίας για την Βυζαντινή Μουσική, εδώ μας προσφέρεται μια εμβριθείς κριτική εργασία του περί των εξελίξεων και διαφοροποιήσεων των ψαλτικών εκδόσεων από τον ΙΘ' αιώνα και εξής.

Σταματώ εδώ, γιατί όσα και να προσθέσω θα αποτελέσουν φλυαρίες. Έχουμε, πλέον, όλοι ανά χείρας το έργο και αυτό μιλά από μόνο του. Ας μου επιτραπεί μόνο μια παρατήρηση εν κατακλείδι.

Εκείνος που μελετά το έργο του Αρχοντος κυρ - Χατζηθεοδώρου διαπιστώνει εξαρχής, ότι ο συγγραφέας είναι μια δυσπρόστατη μουσικολογική φυσιογνωμία, η οποία απλώνει τον ένα της βραχίονα στην Εκκλησιαστική Ψαλτική Τέχνη και τον άλλο της στη Δημοτική Ελληνική Μουσική. Οι συγκριτικές Μελέτες του συγγραφέως και εκδότη για τα δύο είδη είναι μνημειώδεις. Όμως, όσο διαβάζει κανείς τον Χατζηθεοδώρου τόσο αντιλαμβάνεται ότι η δυσπρόστατη μουσική φύση του ανδρός είναι μία και αδιάσπαστα ενιαία. Ο όντως Αρχων δεν μπορεί να μιλήσει για την κοσμική μουσική, αποβάλλοντας την φύση του Ιεροψάλτου, ο οποίοςς μάλιστα θεολογεί και ορθοδοξεί. Ούτε, πάλι, μπο-

ρεί να ασχοληθεί με την ιερά Ψαλμωδία χωρίς να την αντιμετωπίζει ως μέρος τού ελληνορθόδοξου μουσικού πολιτισμού, άρα, αδιάσπαστο κομμάτι των λαϊκών παραδόσεων και δρώμενων του Ελληνισμού, ειδικά όταν αυτά δεν προσβάλλουν το ορθόδοξο χριστιανικό βίωμα.

Συμπέρασμα· αν ξέρεις να δουλεύεις εξίσου καλά και στη γη και στη θάλασσα, εύκολα ξεχωρίζεις τις θαλάσσιες ανεμώνες από εκείνες τις βουνίσσιες της άνοιξης, αφού τις γνωρίζεις καλά και τις δυο. Και ο συγγραφέας μας στην παρούσα έκδοση αποδεικνύεται, αφενός μεν, μέγας κατακτητής των ψαλτικών λόγων, ορέων και οπών της γης, αφετέρου δε ένας ατρόμητος θαλασσοπόρος και εξερευνητής του λαϊκού και κοσμικού ελληνικού μουσικού αρχιπελάγους.

Ζήθι, Αρχων και Διδάσκαλε, εις έτη πολλά. Οι μαθητές σου αναμένουμε κι άλλα πολλά έργα των χειρών σου... και απευθύνομεν συνάμα θερμά συγχαρητήρια και πρέπουσες ευχαριστίες προς τον χορηγόν σου κ. Σπυρίδωνα Παπασούλη.

Κωνσταντίνος Χ. Καραγκούνης
Αναπληρωτής καθηγητής
Ανωτάτης Εκκλησιαστικής
Ακαδημίας Αθηνών.

